

zamen een nieuwe compositie. En de nieuwe muziek doet ons ongetwijfeld in vele opzichten weldadig aan, vooral ook waar openlijk erkend wordt, dat in THOMAS' filosofie nog verschillende resten van het Griekse religieuze vorm-materie-thema zijn op te merken, die in een verder gaande reformatie van het wijsgerig denken moeten worden uitgezuiverd.

MARLET gaat hierbij, tengevolge van zijn sympathie voor de Wijsbegeerte der Wetsidee waarschijnlijk verder dan enig ander R. K. denker van de nieuwe richting; ofschoon met name in den kring der jongere Jezuiten reeds geruimen tijd grote en sympathieke belangstelling voor deze reformato-rische wijsbegeerte viel op te merken.

Wij kunnen ons hierover uiteraard slechts van harte ver-heugen.

Ik geloof echter — en ik meen dat ook MARLET zich hier-van terdege bewust is —, dat het geheel voorbarig zou zijn uit een en ander te concluderen, dat hiermede een definitieve doorbraak zou zijn tot stand gekomen, zodat althans op wijs-gerig gebied de grenzen tussen de Wijsbegeerte der Wets-idee en de nieuwere richting in de scholastiek zouden zijn uitgewist.

Reeds de nieuwe THOMAS-interpretatie legt getuigenis af van het feit, dat de scholastische methode der accomodatie en assimilatie in geen enkel opzicht wordt prijsgegeven. Wat het Griekse vorm-materiemotief betreft, merkt MARLET op, dat hij volkomen mijn zienswijze deelt, dat het van paganis-tisch religieuze afkomst is. Maar zo zegt hij, wanneer het inderdaad uit een conflict van de oude levensreligie en de Olympische cultuur-religie is ontstaan, dan mag toch niet worden vergeten, dat het aanknoopt bij twee aspecten van de geschapen natuur, nl. het organisch levensaspect en het cul-tuur-aspect, die in de Grieks-paganistische wending slechts zijn verabsoluteerd. Wanneer deze verabsolutering slechts wordt prijsgegeven, wordt het in het christelijk denken van-zelve bereikbaar. Zie hier echter m. i. een fundamentele ver-gissing. Een wezenlijk paganistisch grondmotief van het wijs-gerig denken laat zich niet christianiseren, omdat het de ge-hele wijsgerige visie op de tijdelijke werkelijkheid innerlijk doordringt en bepaalt.

In de Thomistische zijnsleer is dit motief wel *geaccomo-deerd* aan de kerkelijke scheppingsleer, maar het is daar-mede niet *innerlijk* gechristianiseerd, evenmin als de Aristot-elische natuurbeschouwing, die erdoor is bepaald.

MARLET heeft zelf getracht in de conclusie van zijn boek naast de *identiteit* tussen de transcendentiaal-critische grond-slagen van de Wijsbegeerte der Wetsidee en de scholastische christelijke filosofie zoals ze in de R. K. kerk aanvaard is, ook het *verschil* aan te geven. Het verschil schuilt z. i. hier-in, dat de Wijsbegeerte der Wetsidee in haar theologischen achtergrond bepaald is door CALVIJN's eenzijdige beklem-toning van de alleenwerkzaamheid Gods, waarbij de „middel-lijke oorzaken" door de Goddelijke oorsprongs-causaliteit na-genoeg opgezogen worden.

Ook in de laat-Augustinische scholastische traditie valt volgens hem deze eenzijdigheid op te merken. Daardoor dreigt de zelfstandige betekenis van den menselijken persoon in haar „Antwort-structur" te worden opgeheven; evenals bij den Franciskaner theoloog BONAVENTURA.

Hier komt toch weer bij MARLET het aloude natuur-genade motief tot uitdrukking met het daaraan ontleende, reeds door ROBBERS tegen de Wijsbegeerte der Wetsidee gerichte ver-wijt, dat hier de „natuur" door de „genade" wordt opgeteerd! Doch de Wijsbegeerte der Wetsidee met haar beklemtoning van de wezensgrens tussen God en schepsel kan toch moeilijk ervan worden beschuldigd, dat zij de werkzaamheid der men-selijke persoonlijkheid zou laten absorberen door de werk-zzaamheid Gods.

Maar ondanks al deze reserves, die ik tegen MARLET's proefschrift moet maken, overheerst toch de oprechte blijd-schap, die ik over de verschijning ervan gevoel, en de be-

wondering voor de uiterst belangrijke wijsgerige proeve die deze veelbelovende en ons zo nastaaende auteur heeft ge-leverd.

H. DOOYEWEERD

IN MEMORIAM Prof. Dr JOSEF BOHATEC

1876—1954

Op 6 Juni 1954 overleed te Weidenau am Sieg op 78-jarigen leeftijd de nestor der redactie van *Philosophia Reformata*, JOSEF BOHATEC, emeritus-hoogleraar aan de Univer-siteit van Weenen.

Zijn heengaan betekent voor onze Vereniging voor Calvi-nistische Wijsbegeerte een zeer zwaar verlies.

Toen onze jonge filosofische beweging zich in 1935 constitueerde, stelde de toen reeds zestigjarige geleerde zich onmiddellijk met een bijna jeugdig élan achter haar idealen. Het was hem bekend, dat zij met name in theologische kringen, die met de scholastische lijn in de traditie van het christelijk denken niet wilden breken, tegenspraak ontmoette en dat velen een gereserveerde houding aannamen tegenover de radicale opvatting van de christelijke wijsbegeerte, die door haar werd voorgedragen. Maar BOHATEC, die de geschiedenis der Reformatie en die der Scholastiek kende als weinigen, aarzelde niet. Hij wist wat de inzet van den strijd was. Hij deelde in geen enkel opzicht de vrees van hen, die van de nieuwe richting een revolutionaire afbraak van de christe-lijke denktraditie dachten. En het is mij uit vele gesprekken met hem bekend, dat hij zich bij het klimmen der jaren steeds nauwer met onze beweging verbonden voelde.

BOHATEC was een inderdaad groot en universeel geleerde. De trek van universaliteit kenmerkte reeds zijn studenten-tijd. Geboren op 26 Januari 1876 in de Moravische stad Kochow studeerde hij aan de Universiteiten van Weenen, Praag, Halle, Berlijn en Erlangen theologie, wijsbegeerte, klassieke en germaanse philologie en rechtswetenschap. In 1903 verwierf hij het doctoraat in de filosofie en in 1905 het licentiaat in de theologie, terwijl hij later aan de Uni-versiteit te Bonn nog zijn studiën in de kerk- en dogma-geschiedenis voltooide.

In 1913 werd hij benoemd tot buitengewoon hoogleraar in de gereformeerde dogmatiek en symboliek aan de evangelisch-theologische faculteit van de Weense Universiteit. Drie jaren later volgde zijn benoeming tot gewoon hoogleraar in de-zelfde vakken, waaraan bovendien een leeropdracht voor het kerkrecht en de wijsbegeerte van den godsdienst werd toe-gevoegd.

Door de grote roep, die van zijn colleges uitging, trok hij al spoedig volle collegezalen en de invloed, dien hij daarbij heeft geoefend op de herleving van de belangstelling voor de refor-matorische gedachtenwereld van CALVIJN, is nauwelijks te overschatten.

Want niet slechts uit Oostenrijk, maar ook uit Duitsland, Hongarije, Zwitserland, Tsjecho-Slowakije en andere landen trok hij studenten aan. Wie de moeilijke positie kent, waarin de evangelische kerken in Oostenrijk vooral onder het régime van DOLFUSS en SCHUSSNIGG en daarna onder de nationaal-socialistische overheersing verkeerden, zal verstaan van hoeveel betekenis het was, dat zij een figuur van het for-maat van BOHATEC aan de Weense Universiteit verbonden wisten.

BOHATEC's levenswerk lag ongetwijfeld in de eerste plaats op het gebied van het bronnenonderzoek van CALVIJN's leven en werken. Met zijn in 1937 verschenen standaardwerk *Calvin's Lehre von Staat und Kirche*, voorafgegaan en ge-volgd door tal van andere geschriften op dit gebied, heeft hij zich terecht den naam van den besten CALVIJN-kenner van onzen tijd verworven. Daaraan danken wij thans een veels-zins nieuw, voor een deel uit onuitgegeven bronnen-materiaal opgetrokken beeld van den groten hervormer in het histo-risch raam gesteld van geheel den bewogen tijd, waarin hij

BELANGRIJKE PUBLICATIE

Het doet ons genoegen te kunnen mededelen, dat het in ons vorig nummer onder „Buitenland” reeds aangekondigde eerste deel der tweede druk van DOOYEWEERD's Wijsbegeerte der Wetsidee in Engelse vertaling begin Januari inderdaad verschenen is.

De volledige titel dezer keurig verzorgde uitgave is: H. DOOYEWEERD, *A new Critique of Theoretical Thought*, Volume I, *The necessary presuppositions of Philosophy*, 1953. Uitgeefster voor Nederland is H. J. PARIS, A'dam. De vertaling werd verzorgd door D. H. FREEMAN en W. S. YOUNG, Assistant Professor of Philosophy aan Wilson College resp. aan Butler University, terwijl de heer H. DE JONGSTE te Rotterdam een belangrijk aandeel in haar revisie had.

Het volgend nummer der Mededelingen zal D.V. een bespreking van dit werk bevatten.

D. H. TH. VOLLENHOVEN

leefde, maar tegelijk met een sterke accentuering van zijn grote betekenis ook voor onzen tijd.

Door dit werk werd definitief de zwakke grondslag aangevoeld, waarop TROELTSCH in zijn beroemd boek *Die Soziallehren der Christlichen Kirchen und Gruppen* zijn schets van de sociale opvattingen van CALVIJN en de andere hervormers gebouwd had. Twee eigenschappen komen in BOHATEC's historische reconstructie-arbeid naar voren, die in zijn gehele wetenschappelijke levenswerk als dominerende karaktertrekken zijn op te merken: een uiterste mate van historische acribie en openheid van geest, gepaard aan een sterk synthetisch vermogen, dat geworteld was in een aangeboren wijsgerigen aanleg.

In zijn wijsgerige werken vindt men deze beide karaktertrekken terug. Het zijn vooral twee standaardwerken, die voor zijn filosofische betekenis in aanmerking komen. In de eerste plaats zijn omvangrijk boek *Die Religionsphilosophie Kants in der Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft* (643 pag.), verschenen in 1938 en in de tweede plaats het werk, waarmede hij drie jaren voor zijn dood de wetenschappelijke wereld verrastte, getiteld *Der Imperialismusgedanke und die Lebensphilosophie* DOSTOJEWSKIS, opgedragen aan den Hoofdredacteur van Philosophia Reformata ter gelegenheid van diens zilveren ambtsjubileum.

Bij de betekenis van deze wijsgerige werken zal ik in het e. k. nummer van Philosophia Reformata nader stilstaan in een artikel, getiteld *Herinneringen aan mijn vriend JOSEF BOHATEC*.

Met bijzondere belangstelling spoorde de grote Weense geleerde de betrekkingen na die tussen het Calvinisme en het Humanisme in de ontwikkeling van het moderne Westers denken zijn aan te tonen. Daaraan danken wij zijn prachtig werk over CALVIN und BUDÉ en verschillende studiën over het 16e eeuwse Humanisme. De openheid van geest, waarmede hij het Humanisme beschrijft, waarbij zijn nauwgezetheid en eerlijkheid als historicus op zijn best naar voren komen, en de wijze, waarop hij de wederzijdse beïnvloeding van Humanisme en Calvinisme in het licht wist te stellen, mag echter geen misverstand wekken. BOHATEC dacht er geen ogenblik aan de diepe principiële tegenstelling tussen deze beide geestesrichtingen te verdoezelen en b.v., gelijk zo vaak is geschied, in het Duitse idealisme, i. h. b. in het Kantianisme de wijsgerige uitdrukking van den geest der Reformatie te begroeten. Een synthese-standpunt in den geest der traditionele scholastiek was hem volkomen vreemd. Datgene wat hem bij het accentueren van de wederzijdse betrekkingen tussen Calvinisme en Humanisme inderdaad bewoog was de overtuiging, dat het Calvinisme in zijn oorspronkelijke reformato- rische kracht een cultuurmacht van de eerste orde is, die midden in de ontwikkeling van de Westerse beschaving gesteld, zich zowel met belangrijke elementen der Humanis-

tische eruditie heeft verrijkt, als ook diepe sporen in het Humanistisch denken zelve heeft nagelaten, zonder daarbij in een scholastische assimilatie en accommodatie te vervallen.

JOSEF BOHATEC was zelf niet een scheppend wijsgeer. Zijn kracht school in de historische benadering van de ontwikkeling van het wijsgerig denken, vanuit een zuiver reformato- rische intuïtie. Zijn wijsgerige arbeid bleef dienstbaar aan zijn grote taak als historicus. Maar hij was diep overtuigd van de noodzakelijkheid ener innerlijke reformatie van het wijsgerig denken, die het kader van de traditionele scholastiek zou moeten doorbreken. Dit verklaart zijn vreugde over de jonge reformato- rische richting in de filosofie, waarin hij een eerste verwezenlijking van zijn ideaal zag. Met zijn aangeboren bescheidenheid als geleerde was hij m. i. zelfs te veel geneigd de Wijsbegeerte der Wetsidee te overschatten en in verhouding tot haar zijn eigen arbeid gering te achten. Maar juist door zijn historisch-wijsgerig werk heeft hij aan onze beweging een moeilijk te hoog te waarderen dienst bewezen.

BOHATEC's universaliteit openbaarde zich ook in zijn philo- logische en juridische eruditie. Door zijn fabelachtige talen- kennis was hij in staat bronnen-materiaal te onderzoeken, dat voor andere historici ontoegankelijk bleef.

Daarnaast bezat hij, evenals zijn meester CALVIJN, een grondige juridische scholing.

In zijn in 1934 verschenen werk CALVIN und das Recht en in zijn grote verhandeling CALVIN et la procédure civile à Genève in 1938 gepubliceerd in de „Revue historique de droit français et étranger” toonde hij zijn bijzondere kwaliteiten als rechtshistoricus. In alle besprekingen van deze werken wordt de schrijver geroemd om zijn waarlijk meesterlijke beheersing van de ingewikkelde procesrechtelijke literatuur en praktijk van dezen tijd. In 1950, ter gelegenheid van het 70- jarig jubileum der Vrije Universiteit werd hem daarvoor terecht een ere-doctoraat in de Rechtswetenschap toegekend.

Verscheidene andere buitenlandse Universiteiten verleenden hem ere-doctoraten in de theologie.

Met Nederland voelde BOHATEC zich nauw verbonden. Hij kende onze taal en had bijzondere belangstelling voor de Nederlandse kerkgeschiedenis van de XVIe en XVIIe eeuw, waarover hij verschillende op archief-onderzoek gebaseerde studies publiceerde.

Dr. A. KUYPER heeft na de oprichting der Vrije Univer- siteit getracht hem als hoogleraar aan deze instelling te ver- binden. Maar BOHATEC zag zijn taak elders liggen. De evan- gelische kerken in Oostenrijk konden hem niet missen en in zijn latere positie aan de Weense Universiteit bleek hij inder- daad onvervangbaar.

Wat hij, tezamen met zijn beminnelijke vrouw MARTHA BOHATEC, daar voor zijn studenten betekend heeft, bleek op treffende wijze op zijn 70en verjaardag, toen zijn leerlingen getuigden van al wat zij aan hen te danken hadden.

Toen zijn trouwe levensgezellin, die in al zijn arbeid had meegeleefd, in den Decembermaand van het vorig jaar, door den dood van hem werd weggenomen, scheen het licht in zijn aardse leven gedoofd en begonnen duidelijke tekenen van melancholie zich te vertonen. In de laatste brieven, die hij mij vóór zijn overlijden schreef, bleek duidelijk, dat hij zich op het naderend einde voorbereidde. Maar hij deed dit in hetzelfde diepgeworteld geloof, dat heel zijn levensarbeid ge- dragen en bezielde heeft en waarin hij zich met zijn geliefde vrouw verbonden wist.

Die levensarbeid zal van grote en duurzame betekenis blijven door wat hij ons als vrucht van zijn rijken en univer- selen geest heeft nagelaten.

Aan de Weense Universiteit is nog steeds geen opvolger voor BOHATEC gevonden en in het laatst van zijn leven ging hij gebukt onder de vrees, dat dit als voorwendsel zou wor- den gebruikt om den door hem bezetten leerstoel op te heffen. Het is mij niet bekend hoe op dit ogenblik de vooruitzichten zijn.

Maar voor de reformatische denkrichting in Oostenrijk zou een afbraak van BOHATEC's levenswerk niet minder dan een ramp betekenen. God geve dat deze ramp worde voorkomen en dat dit werk in zijn geest zal worden voortgezet.

H. DOOYEWEERD

UIT DE PERS

MODERNE KENNIS VAN ELLENDE

Het Christelijk Sociaal Orgaan *Patrimonium* van 2 Sept. 1954 bevatte onder bovenstaanden titel de volgende belangrijke en alleszins actuele bijdrage van Prof. Dr K. J. POPMA, welke de aandacht van al onze lezers verdient.

Met een zeker welbehagen, niet vrij van zelfingenomenheid, verzekert men ons vanuit de moderne literatuur en wijsbegeerte, dat de brave burger, ook de Christelijke burger, eigenlijk nog maar heel weinig weet van des mensen ellende. Dit is wel merkwaardig. Er is een tijd geweest, toen de Christgelovigen vanwege dat stuk onzer wijsheid, dat wij het stuk van des mensen ellende noemen, geminacht en bespot werden, met wrevel bejegend als sombere liederen en dompers, die de blijdschap van het — toen ook al modern genoemde — vrije mensenleven niet kenden of niet willen kennen.

't Kan verkeren. Vandaag is niets zozeer in de mode als een soort kennis van ellende. Om zich heen en in zijn eigen binnenste ontdekt de moderne mens een afgrond, een afschuwelijkheid. Voor de laatste mogelijkheid van zijn bestaan sturende ziet die mens het niets, en overvalt hem een zeer bijzondere angst. Die angst heeft geen voorwerp; zij gaat voorbij, en dan zeggen we dat het niets geweest is; deze angst is geen vrees, want men moet de moed vinden om in zijn angst te durven staan.

Nu is angst een zeer gewoon iets. Als we een bepaalde ziekte of inzinking of zwaktetoestand hebben, kan daaruit zo maar een angst opkomen, die ons de keel toesnoert. Kinderen kennen veel angst; volwassenen ook; en in de ouderdom zijn er weer nieuwe angsten. Maar de angst die heden met zo krasse woorden wordt aangeduid, min of meer beschreven, en daarbij tevens onder zekere reserve aangeprezen, die is hoogst bijzonder. Zij is er, zo zegt men, in de eigenlijke ernst; zij wordt geproefd door wie de moed heeft alle schijntroost te verwerpen, het geraas van zijn leven te ontgaan, om in de stilte van zijn eigenlijk bestaan in te keren, en daar wonderen en onuitsprekelijke dingen te zien.

Het lijkt dus wel, alsof er een keer gekomen is in de waardering en in de kennis van onze ellende. Weliswaar meent de moderne mens de ouderwetse gelovige voorbij te streven; maar daarover kan niemand zich verbazen: deze mens is vaak zozeer losgerukt en vervreemd van Bijbelkennis en Christgelooft, dat hij van de zin der belijdenis omtrent des mensen ellende niets meer verstaat. Het komt ook voor, dat de getuigenissen daaromtrent geen betrouwbare indruk maken: er is veel verflauwd Christendom, en daarom ook veel verflauwde kennis van ellende: beider karakter en karakterloosheid gaan samen.

Het zou dus kunnen zijn, dat die moderne mens buiten contact met kerk en Christenen, zo op zijn eentje, een kennis van ellende had opgedaan, die hem door zijn opvoeding en door de laksheid der Christenen werd onthouden. En in dat geval zou die moderne mens, die van angst gewaagt, een beschamend voorbeeld zijn voor die lauwe Christenen, die niet meer weten van blijdschap om verlossing, en daarom ook niet meer van ellende.

En hier zit nu juist de kneep.

De Christelijke kennis van ellende staat niet op zich zelf. Ze komt eigenlijk eerst in de derde plaats. Want voorop staat de dankbaarheid: die is de eerste; zij is dankbaarheid om verlossing: daarom is in onze kennis de verlossing de tweede; niet alsof we hier met tijdperkjes of opeenvolgingen te doen hadden, maar zo, dat in de kennis de dankbaarheid het eerste is, als een dankbaarheid voor onze verlossing. Maar die verlossing is weer een verlossing uit ellende. En zo wordt in de Christelijke kennis de kennis van ellende het derde, ook al zal zij in het tijdsverloop zeer dicht bij dankbaarheid om verlossing blijven.

Deze drie zijn dus een eenheid. En in die eenheid zijn zij Christelijk. Ze vormen de Christelijke wijsheid. En daarom kan de kennis van ellende nooit geïsoleerd wor-

den: deze volgt uit en is gegrond op de verlossing of juist: op de dankbaarheid vanwege onze verlossing. Wanneer we dan ook iemand ontmoeten, die ons meent te kunnen zeggen, hoe ellendig de moderne mens wel is, dan is er alle reden te vragen, waar die kennis van ellende vandaan komt.

Voor die vraag is er alle reden. Want als het een kennis is, die niet uit de Woordopenbaring komt, is het een waan. Weliswaar worden de dingen zo zeer schematisch gezegd; maar daarmee is de onwaarde van dit zeggen nog niet aangetoond. Integendeel, datgene dat in de werkelijkheid onoverzichtelijk en gecompliceerd voorkomt, kan door ons met reden in een eenvoudig schema worden weergegeven, opdat onze kennis er houvast aan krijgt.

Nu is het met onze kennis wonderlijk gesteld. Zij is menselijke kennis; en daarin ligt besloten, dat zij altijd een diepe kern heeft, die we niet gemakkelijk kunnen benoemen; en tegelijk een omtrek bezit, waarvan we de ommelijnen iets beter onder woorden kunnen brengen. Onze kennis van ellende kan zich voordoen als een besef van bevreemding, van huivering voor ons zijn. Dan kan het ook wezen dat die huivering bepaalde gestalte gekregen heeft, die ons duidelijk is, terwijl we de diepe kern moeilijk in het oog kunnen vatten.

Dat wij ellendig zijn weten we eigenlijk pas van horen zeggen. Want het wordt ons gezegd in de prediking van het Evangelie; het wordt ons duidelijk gemaakt in het kerkelijk onderwijs; en die prediking en dat onderwijs kunnen we of aannemen of verwerpen. In beide gevallen gaat het over het gehoorde: het is de gehoorde boodschap, die in het tweede geval wordt verworpen en in het eerste geval genomen. Die verwerping wordt gefundeerd: men verwerpt iets niet zo maar; men verwerpt een boodschap omdat hij verwerpelij is, d. w. z. omdat we hem vals en onwaar achten. En we nemen het gehoorde aan omdat wij het als waar erkennen.

Nu is het niet onmogelijk, dat de moderne mens langs allerlei omwegen iets van het Evangelie hoort, en dat aanneemt. En daarom missen we de bevoegdheid om een getuigenis omtrent des mensen ellende zo maar als ongegrond of vals naast ons neer te leggen. Veeleer hebben wij de plicht, dit getuigenis te onderzoeken, om na te gaan of het uit God is.

Dat onderzoek is niet steeds gemakkelijk, maar het is nooit onmogelijk. Meestal gaat het niet in één keer, maar geduldig naspeuren en samenspreken brengt tot het doel. Daarbij staat de Christgelovige niet zonder wapen. Zelf heeft hij zijn kennisleven, waaraan hij arbeid, dat hij verzorgt. Zelf heeft hij door gestadig Schriftgebruik een groei en voortgang in zijn kennis, ook een voortgang in de zekerheid van zijn kennis. Daarom kan de Christen op den duur altijd tot de beslissing komen en practisch, of als het nodig is in een studie, tot de slotsom geraken of een getuigenis omtrent des mensen ellende uit God is.

Onze kennis is een wonderlijk iets. Ze staat nooit buiten verband met God en Zijn Woord. Ze heeft een centrum en een omtrek. Dat centrum is steeds religieus, d. w. z. het is altijd betrokken op God of iets dat we voor god houden. Maar dit centrum staat niet los van zijn omtrek: zelf zullen we die twee niet door simpele ervaring kunnen onderscheiden; we ervaren ze als één en ondeelbaar, zodat een verkeerdheid in de omtrek op ons nooit de indruk zal maken van iets „oppervlakkigs” maar van iets dat ons in onze geheelheid aangaat. Zo kan een mens — en dat is eigenlijk heel merkwaardig — zich geheel fit en gezond voelen, terwijl het er in het centrum van zijn bestaan en kennen heel zonderling en bedenkelijk uitziet. Omgekeerd kan een mens zich ellendig gevoelen, terwijl er diep in zijn hart rust is.

Hoe staat nu de Christgelovige tegenover de kennis van ellende, die de moderne mens belijdt? Allereerst zal hij onderzoeken of die kennis uit God is. Dat onderzoek leidt tot een oordeel, en dat oordeel is noodzakelijk. Het is geen vonnis, het is een oordeel. En het is een noodzakelijk oordeel, want de Christgelovige wordt geroepen en met de middelen uitgerust om de geesten te beproeven, of ze uit God zijn of niet.

Dan doen we een vreemde ontdekking.

De moderne kennis omtrent ellende is in het algemeen niet uit God. Ze is een ver-waan-de kennis, een kennis die in haar kern vals is. Daarom kan er wel heel wat uit te leren zijn, maar ze staat niet in levend verband met het Woord der waarheid. Ze is leugen.